

Farlige sinnssyke kriminelle innlagt i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl årene 1895–1940

Av **Hilde Dahl**

Artikkelen presenterer farlige sinnssyke kriminelle pasienter innlagt i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl i perioden 1895–1940. Artikkelen har som målsetning å diskutere hvordan farlighet ble forstått ved å bruke pasienteksempler. Begge disse asylene står i en særstilling i norsk psykiatrichistorie, og var frem til sent 1900-tallet de eneste sikkerhetspsykiatriske institusjonene i landet. Begge ble etablert nettopp for å verne samfunnet mot farlige sinnssyke. Artikkelen bidrar med innsikt i hvem disse farlige pasientene var og hva de hadde gjort.

**English
abstract
p 91**

Hilde Dahl er ph.d.-kandidat ved Historisk Institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, og ved St. Olavs Hospital, Trondheim.

hilde.dahl@ntnu.no

Historisk tidsskrift

Bind 96, s. 23–43

© Universitetsforlaget 2017

DOI: 10.18261/issn.1504-2944-2017-01-03

INNLEDNING

Denne artikkelen handler om de farlige pasientene innlagt ved Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl i perioden 1895–1940. Psykiateren Henrik Dedichen hevdet i 1894: «saa er det store Spørgsmaal: Hvad skal man saa gjøre med disse [sinnssyke] Forbrydere, som for en stor Del hører til de farligste og uforbederligste vi har?».¹ Dette spørsmålet opptok mange jurister og psykiatere i Norge på slutten av 1800-tallet. Arbeidet med å sikre samfunnet mot farlige personer var ikke nytt. Gjennom ulike lovverk har samfunnet i århundrer forsøkt å legge til rette for at det kan reageres mot farlige personer. Kristian 4. lov fra 1604 slo fast at: «F'indis nogen mand som aldelis afsindig er, da maa binde hannem hvem der vil (...)».² Loven tillot slik å binde fast farlige sinnssyke. Byggingen av dollhus på 1700-tallet hadde samme formål: å verne samfunnet mot farlige sinnssyke.³ Dette var også formålet til Kriminalasylet som åpnet i 1895, og Reitgjerdet asyl som åpnet i 1923. Kriminalasylet skulle oppta «saa-danne Fanger eller andre Sindssyge som paa Grund af moralsk De-generation eller Samfundsfarlighed ikke ansees egnede til Behandling i almindeligt Sindssygeasyl».⁴ Reitgjerdet hadde et noe videre formål og skulle ifølge loven oppta «særlig vanskelige og farlige sinnssyke, som ikke anses egnet til behandling i alminnelige sinnssykeasyler».⁵ I årene fra 1895 og frem til andre verdenskrig fikk flere av pasientene som ble innlagt i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl farlighetserklæringer eller sikringsdom, et tegn på at de ble vurdert som særlig farlige.⁶ Artikkelen har som målsetning å diskutere hvordan farlighet ble forstått, ved å bruke pasienteksempler. Kildematerialet består av pasientjournaler fra Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl som ikke er brukt i tidligere forskning, i tillegg til publiserte debatter, lovarbeider og fagartikler. Okkupasjonen under andre verdenskrig medførte endringer i asyldriften som gjør det

1. Den Norske Kriminalistforening (DNKF), *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforening, stensitreferat*. Oslo 1894: 39.

2. Kristian den 4.s Lov av 1604.

3. Kari Ludvigsen, *Psykiatri som ekspertise i strafferetten*, kap. 7 i *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen, 1820–1920*. Rapport nr. 63, IAO, UiB. Bergen 1998: 288–289.

4. Lov om Kriminalasylet av 30. april 1898 (fremmet som forslag ved Ot.prp. nr. 4 i 1898).

5. Lov om Reitgjerdet asyl av 7. juli 1922 (driften ble regulert gjennom påfølgende forskrift; kongelig resolusjon av 16. februar 1923, det såkalte Reitgjerdet-regulativet).

6. Hilde Dahl og Øyvind Thomassen, *Om sikring og farlighetserklæringer – sikkerhetspsykiatrien etableres*, *Tidsskrift for strafferett*, nr. 2, 2015: 178–196. DOI: 10.18261/issn.0809-9537

naturlig å avgrense ved året 1940. I årene 1895–1940 ble 687 pasienter innlagt i de to asylene, enkelte av dem mer enn én gang, og det totale antallet innleggelseser for perioden er derfor 916. Likevel var bare 68 av de 687 pasientene innlagt i perioden 1895–1940 formelt farlighetserklærte, og 46 pasienter innlagt på sikringsdom. For å skille mellom ulike juridiske og materielle vilkår er perioden her delt i fire: først en judisiell og senere en administrativ adgang til å farlighetserklære, deretter åpningen av Reitgjerdet asyl, og til sist adgangen til å internere sikringsdømte i asyl.⁷ Dette er gjort for å vise hvordan vilkår og materialitet henger sammen med praksis. I artikkelens to første delperioder presenteres alle de «farlige sinnssyke» som ble behandlet i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl, mens pasientene eksemplifiseres i de siste to.⁸

«SINDSSYG OG FARLIG FOR DEN OFFENTLIGE ORDEN OG SIKKERHED»

Kriminalloven av 1842 var den første norske straffelov med en generell bestemmelse om straffrihet for sinnssyke lovovertridere. Dette innebar at flere lovovertridere gikk fri av fengsel, også «farlige» sinnssyke. Debatten om hvordan dette skulle løses oppsto alt på 1850-tallet, da norske asyldirektører, politileger og anstaltbestyrere så seg lei på at sinnssyke som gikk fri fra fengsel likevel ble satt i asyl sammen med «alminnelige sinnssyke», noe sinnssykeloven av 1848 forbød.⁹ Først da Den Norske Kriminalistforening (DNKF) ble stiftet i 1892 ble det for alvor fart på diskusjonene, for her ble det skapt en arena for meningsutveksling omkring strafferettslige spørsmål som gav grobunn for ny kriminologisk kunnskap, noe som var avgjørende for de ordningene som ble valgt.¹⁰ I 1893 poengterte den etter hvert svært så renommerte psykiateren Paul Winge viktigheten av at farlige «sindssyke forbrydere» ikke måtte plasseres i fengsel eller alminnelige asyl. Han la til at «det er tvertimod nødvendig at holde dem internerede, saalenge de er farlige for den offentlige Orden og Sikkerhed, og det vil i mange Tilfælde sige livsvarigt».¹¹ Begrunnelsen var: «I ethvert

7. Samme sted: 190.

8. Godkjenningen fra Regional Etisk Komité (for medisinsk og helsefaglig forskning) tillater at materiale eldre enn 60 år ikke anonymiseres, derfor er pasientenes faktiske navn brukt.

9. Lov om Sindssyges Forpleining, § 20, 1848.

10. Svein Atle Skålevåg, Et vitenskapelig samfunnsforsvar, kap. 4 i *Utilregnelighet, en historie om rett og medisin*, Oslo 2016.

11. DNKF 1894: 54.

Fald afhænger det Tidspunkt, da de forsvarlig kan løslades, af Sygdommens Gang, og dette kan derfor ikke ved Domsafsigelsen forudsees».

Sitatene viser et tydelig føre var-prinsipp: løsningene skulle være profylaktiske eller det som høyesterettsadvokat Fredrik Stang-Lund kalte «en præventiv Forholdsregel».¹² Stang-Lund, Winge og flere med dem var enige om at farlige sinnssyke måtte behandles i sikre institusjonelle omgivelser, slik at de ikke slapp ut i samfunnet igjen før de viste seg som ufarlige. Dette var ikke mulig med det daværende lovverket, mente Winge, og viste til at bestemmelsene om farlige sinnssyke i sinnssykeloven kunne betegnes som gode «den gang de blev givne», men at de siden hadde vist seg utilstrekkelige for formålet.¹³ Bernhard Getz, Norges første riksadvokat og en av landets fremste lovreformatorer, mente de gamle bestemmelsene ikke var «synderlig mere end en Nødhjælp (...)».¹⁴ Winge oppfordret til ikke å overdrive bruken av innesperring ved å si at «Indespærring af Folk, der enten formodes at lide af eller virkelig lider af Sindssygdom, der gjør dem farlige, er aldeles nødvendigt, men det er og bliver et Onde – der maa gjøres saa lidet som muligt – og ikke et Gode, som tilføies de Indespærrede».¹⁵ Året etter uttalte Getz at slik innesperring riktignok var en overskridelse av det rent strafferettslige, men at det kunne forsvares når det ble brukt mot dem som «indeholder en stadig Fare for Samfundet» fordi «skjønt den saakaldte ubestemte Straffedom, som foreslaaes anvendt, er konstruert som Straf, er den dog i sit Væsen mere en Sikkerhedsforanstaltning og som saadan at stille ved Siden af de Forholdsregler, hvorpaa der gives Anvisning ligeoverfor Vanvittige og Sindssyge».¹⁶ Skålevåg sier i boka *Utilregnelighet* at erkjennelsen her var at samfunnsvernet ikke kunne konstrueres gjennom straffeloven alene, men at en «institusjonell infrastruktur» måtte til som støtte.¹⁷ Dette gjaldt dem som av ulike grunner ble oppfattet som en «fare for rigets sikkerhed», enten de var utilregnelige eller ikke. En løsning som var «konstruert som en Straf», men som «i sit Væsen» var annerledes, mente Getz var i tråd med både kriminalloven og sinnssykeloven. Paul Winge var der-

12. Samme sted: 52.
13. Samme sted: 58.
14. Samme sted: 3.
15. Samme sted: 59.
16. Samme sted: 4.
17. Skålevåg, 2016: 108.

med av samme oppfatning som Bernhard Getz om hva som måtte gjøres: «Efter min Mening er Oprettelsen af et Kriminalasyl det første Skridt, vi hos os maa tage, naar vi skal skride til en rationel Behandling af de [utilregnelige og farlige] Lovovertrudere (...)».¹⁸ Disse argumentene skulle senere føre til bestemmelsene om sikring og forvaring i straffeloven av 1902. Innen den tid ble Kriminalasylet etablert, fordi det hastet med en løsning for de kriminelle og farlige sinnssyke.

Begrepet «farlighet» kan romme så mye, så hvem tenkte medlemmene i DNKF på når de snakket om de «farlige»? En av foreningens mest aktive debattanter, psykiater og asyldirektør Michael Holmboe, forsøkte i 1891 fra et medisinsk ståsted å sette ord på hvordan farlighet hos sinnssyke måtte vurderes:

Naar man skal afgjøre hvorvidt en sindssyg kan ansees for farlig, maa man undersøge den syges fortid; en syg som under sin sygdom engang har begaaet en farlig handling, tør man ikke erklære ufarlig; førend han enten er helbredet, eller hans sygdom er gaat over i en saa dyp dements, at enhver tanke paa farlige handlinger er udslukket. Og endelig tror jeg, at enhver sindssyg, som jevnlig er stridig og oppfarende, let kommer i konflikt med sine omgivelser og derunder er tilbøielig til at gaa til haandgribeligheder, maa betegnes som farlig (...); man kan aldri være sikker paa, hvor langt han under saadanne konflikter kan komme til at gaa.¹⁹

Farlighet hadde ingen klar medisinsk definisjon, og i de første årene heller ingen juridisk definisjon. I de mange diskusjonene i DNKF virker det imidlertid som at jurister og leger hadde en felles forståelse for hva og hvem de «farlige sinnssyke» var, så mye at dette ikke behøvde å artikuleres. Det kan se ut til at den relativt lille gruppen av aktører hadde et felles repertoar av taus kunnskap, og at forståelsen deres sprang ut av de samme kasus og forestillinger. Psykiater og Kriminalasylets andre direktør, Hans Evensen, hevdet at et kriminalasyl måtte være et ledd i samfunnsforsvaret overfor «de løgnaktig syke, de skamløse, ubehøvlede, hvis eneste tanke er å forråde sine venner og hevne seg, som forstyrrer freden,

18. DNKF 1894: 62.

19. Michael Holmboe, Sindssygeloven af 27de juni 1871 og dens anvendelse, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 1892: 355.

sår misnøye, som forlater arbeidet og organiserer komplotter med tanke på flukt», fordi «dømmes de for mildt, utøver de den farligste innflytelse». ²⁰ En slik forståelse må sies å være bred, for alle som på noen måte forstyrret eller truet den sosiale orden kunne inkluderes. Og like bredt tolket Francis Hagerup, juristen og stortingsmannen, straffelovens begrep om «fare for rettssikkerheten» da han i 1916 mente at formuesinngrep og forstyrrelser av den offentlige orden måtte inkluderes.²¹ Resolusjonen fra 1908 er likevel den mest håndfaste definisjonen på hva som juridisk sett ble vurdert som «farlighet». Resolusjonen, som fikk tittelen «Om farlighetserklæringer og behandlingen av sinnssyke mot hvem sådanne utstedes», trakk frem drap, ildspåsettelse, voldshandlinger og utukts-handlinger eller trusler om dette som grunner til å farlighetserklære en sinnssyk.²² Jurist for påtalemyndighetene, Jak E. Anderssen, skrev i 1915 at oppregningen i resolusjonen ikke var fullstendig, men at «den sinnssyke må ha foretatt handlinger eller gjort skritt til sådanne, som for en ikke-sinnssyk ville være forbrytelser [...]».²³

Alt i 1899 hevdet distriktslegen Olaf Sollied at det lave antallet spesialplasser ved Kriminalasylet gjorde at bare de åpenbart samfunnsfarlige ble gitt asylbehandling, og at følgelig ble mange grensetilfeller satt i privatforpleining eller i alminnelige asyl.²⁴ Legen Hans Chr. Østvold plukket opp denne påstanden i 1901 og sa seg enig ved å hevde at situasjonen la til rette for ulykker og frykt i befolkningen.²⁵ En annen lege spissformulerte samme påstand i 1905 med å si at «bunnfallet [i sinnssykepleien] fløt utover by og bygd».²⁶ Det var altså denne situasjonen Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl skulle bøte på, ved å oppta farlige og særlig vanskelige sinnssyke til behandling.

20. Skålevåg 2016: 109.

21. Skålevåg 2016: 107.

22. Kongelig resolusjon av 17. november 1908: Om farlighetserklæringer og behandlingen av sinnssyke mot hvem sådanne utstedes. § 1 hadde nedfelt: «har en sinnssyk forøvet drap eller ildspåsettelse eller dermed i straffelovens likestillet almenfarlig handling eller voldshandling av alvorlig natur rettet mod nogens person eller foretat utugtshandlinger (...) eller gjentatte ganger forøvet grovere grovere eiendomsindgrep (...)».

23. Jak E. Anderssen, *Håndbok i norsk sinnssykerett*, Oslo 1951: 51.

24. Dr. Sollied, Angaaende sinnssyges forpleining, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* 1899: 489-493.

25. Dr. Østvold, Om privatforpleining af Sinnssyge, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* 1901: 488-490.

26. Hans Evensen, Grundtrækkene i det norske sinnssygevesens udvikling i de sidste 100 aar, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* 1905: 70-75.

PERIODE 1: 1895–1908

Kriminalasylet skulle ifølge loven oppta straffedømte som på grunn av «Degeneration eller Samfundsfarlighed ikke ansees egnede til Behandling i almindeligt Sindssygeasyl».²⁷ De fleste pasientene var likevel ikke formelt farlighetserklærte, hvilket frem til 1908 var en særskilt mulighet som lå i de rettspsykiatriske erklæringene under straffeprosesslovens kapittel 16.²⁸ Punktet om farlighet ble da lagt til i konklusjonen til sist, etter at sinnssykdom var påvist og utilregneligheten dermed var stadfestet. Det kan ikke ha vært en særlig god ordning, for den ser ikke ut til å ha blitt mye brukt. I perioden fra Kriminalasylet åpnet i 1895 til en ny ordning for farlighetserklæringer var på plass i 1908, var det kun to pasienter ved Kriminalasylet som hadde blitt farlighetserklært.

LUDVIG VANG

Ifølge pasientjournalene var den første farlighetserklærte pasienten en mann ved navn Ludvig Vang, som ble innlagt i Kriminalasylet i 1897.²⁹ Ludvig var oppvokst i en omstreiferfamilie og startet tidlig med tyverier og innbrudd, og allerede som tolvåring ble han straffet første gang. I 1893 kom han i krangel med en ung kvinne, og ifølge journalen «kom det til Slagsmaal, hvorunder han skar Halsen over paa Pigen». For dette ble han idømt straffarbeid og innsatt i Akershus straffeanstalt.³⁰ Under fengselsoppholdet ble han beskrevet som svært vekslende i oppførsel og sinnsstemning, og det ble etter en tid begjært rettspsykiatrisk observasjon av Ludvig. Daværende politi- og fengselslege i Kristiania, Paul Winge, foretok undersøkelsen og leverte i 1897 en rettspsykiatrisk erklæring hvor han konkluderte med at Ludvig var sinnssyk og farlig for den offentlige sikkerhet.³¹ I samtalene med politilegen hadde Ludvig fortalt om fire ytterligere drap han skulle ha begått, om attentatplaner mot kon-

27. Hans Evensen, *Norges Offisielle Statistik*, Sindssykeasylenes virksomhet, året 1895, Oslo 1896.

28. Straffeprosesloven av 1887, Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager, 1. juli nr. 5. Almindelig Norsk Lovsamling.

29. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.01, Pasientjournaler 1895–1902, lp.nr. 22. Paul Winge konkluderte: «Jeg anser Ludvig Severin Olsen Vang som sindssyg og farlig for den offentlige sikkerhed. Jeg tilraader at internere ham i Kriminalasyl».

30. Samme sted.

31. Samme sted.

gen, og at han hadde startet storbrannen i stormagasinet Vollmans Bazar i Oslo i 1891. Pasientjournalen viser til at påstandene hadde blitt undersøkt uten å finne bevis for at det Ludvig hevdet var sant. I de rettspsykiatriske erklæringene la Paul Winge størst vekt på Ludvigs beskrivelser av uro, hallusinasjoner, mordlyst og impulsivitet. Farligheten ble knyttet til sinnssykdommen og ikke til handlingene, og Winge konkluderte med at Ludvig:

tilhørte en nervøs belastet slekt og er selv et degenerert individ. Denne degenerasjon har givet sig udslag i en imbecilitet, der til den ene side karakteriserer sig ved højgradig impulsivitet og udtalt «moral insanity», til den anden side liden forkrøbling af intelligentsen. Erfaring viser at den heromhandlede sindssygdomsform pleier at gjøre de syge farlig for den offentlige sikkerhed, og angjeldende har tilfulde godtgjort at denne regel ogsaa finder anvendelse paa ham.

Winge avsluttet sin erklæring med å anbefale Ludvig innlagt ved Kriminalasylet, en anbefaling som ble tatt på alvor av Justisdepartementet. Ludvig kom til Kriminalasylet den 20. november 1897, en drøy måned etter at Winge avga sin erklæring. Ludvig ble overført mellom Kriminalasylet og Reitgjerdet flere ganger frem til han døde i 1963, etter 66 år som pasient.

KARL BERNHARD HALVORSEN

Pasientjournalene viser at den neste farlighetserklærte pasienten het Karl Bernhard Halvorsen og ble innlagt på Kriminalasylet i august 1903. Han hadde da flere opphold på Gaustad bak seg. Karl Bernhard ble født utenfor ekteskap i 1876, men det er understreket i journalen at han kom fra «angivelig» friske slekter uten disposisjon for sinnssykdom eller andre arvelige sykdommer. Ellers er det få opplysninger om Karl Bernhards oppvekst og ungdomsår. Journalen forteller at han «stadig vanket i slet selskap» og at han arbeidet som flislegger, men drakk så mye at han «ikke kunde greie sit arbeide».³² Han gikk «paa rangel» flere dager på rad, og hadde fra 1897 gjort seg skyldig i flere overgrep, «som regel med smaa gutter».

32. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.01, Pasientjournaler 1895–1902, lp.nr. 51.

Karl Bernhard Halvorsen ble arrestert for overgrep første gang i 1897, og for det ble han dømt til straffarbeid og innsatt i Bodsengselet. Her endret han adferd, ifølge journalen. Han barrikererte celledøren, angivelig fordi han «om natten fik besøg av fire personer som truet ham». Senere ble han helt taus, og beveget seg langs veggene med et «forstyrret blik og et halvfjøllet smil». Han ble derfor overført til Gaustad. Han hadde «forfølgelsesideer», men viste bedring, og etter tre måneder ble han utskrevet som «helbredet». Drukkenskapen innhentet raskt Karl Bernhard, og ifølge journalen var han etter to måneder tilbake på Gaustad. Hele fem slike korte opphold hadde han der, hvorpå han ble utskrevet som «helbredet» hver gang. Ved det siste oppholdet på Gaustad hevdet Karl Bernhard at han var greven Peter Griffenfeldt, og at han ble forfulgt av mennesker som vil hindre ham i å få sin arv i Danmark. Den renommerte psykiateren Johan Scharffenberg rapporterte fra oppholdet at Karl Bernhards «adferd, ogsaa naar han er edru, er saa underlig at ogsaa hans kamerater lagde merke dertil». ³³ I juli 1903 begikk han et overgrep mot en «smaapige» på bare tre år mens han var alkoholpåvirket, men han hadde ifølge pasientjournalen en «uklar erindring om det passerte». Kort tid etter ble Karl Bernhard erklært som «sindssyg og farlig for den offentlige sikkerhed» av politilege Paul Winge, som nok en gang anbefalte innleggelse i Kriminalasylet. Justisdepartementet fulgte anbefalingen. Historikken til Karl Bernhard kan tyde på at asylsuvereniteten var problematisk. ³⁴ Karl Bernhard hadde over en periode på fem år begått fire overgrep, blitt erklært utilregnelig, innlagt fem ganger på Gaustad og to ganger på Kristiania asyl. Antagelig anså Winge det som nødvendig å farlighetserklære Karl Bernhard for å kunne holde ham internert tilstrekkelig lenge.

Det er påfallende at både Ludvig og Karl Bernhard ble erklært farlige av Paul Winge. Det var ikke mange leger som kom i kontakt med denne særlige gruppen av sinnssyke, men helt alene om å arbeide i dette feltet var han ikke. Paul Winge var imidlertid svært opptatt av de farlige og kriminelle sinnssyke. Det må ha gjort ham mer bevisst på de mulighe-

33. Samme sted.

34. Alminnelige asyl ble autorisert med hjemmel i sinnssykeloven av 1848 og hadde selv myndighet til å avgjøre hvem som skulle innlegges og utskrives. Dette ble kalt «asylsuverenitet».

tene som fantes, både i lovverk og i praksis. Han var blant dem som talte for opprettelsen av et kriminalasyl, selv om han ville ha det i Kristiania. Slik ble det ikke, men i sakene med Ludvig og Karl Bernhard visste han å gjøre bruk av det nye asylet. Det er også påfallende at ikke flere pasienter ble farlighetserklært i denne perioden; Kriminalasylet hadde tross alt mange pasienter. Skilte Ludvig og Karl Bernhard seg fra de andre pasientene innlagt i årene 1895–1908?

BØDKEREN OG TØMTE

Journalene gir ikke inntrykk av at de to farlighetserklærte pasientene hadde en spesifikk adferd, type kriminalitet eller diagnose. De fleste av mennene innlagt på Kriminalasylet hadde en brutal og uforutsigbar adferd, alle hadde begått flere kriminelle handlinger, og mange av dem beskrives i journalene som farlige, selv om de ikke var erklært farlige. Hvorfor ble ikke andre pasienter farlighetserklært i denne perioden? Hvorfor skrev ingen andre leger ut farlighetserklæringer? Hva var kriteriene for en farlighetserklæring? To andre pasienter fra samme periode kan tjene som eksempler, en ved kallenavn Bødkeren og en som gikk under navnet Tømte. Ut fra journalnotatene fremstår begge som farligere enn Ludvig, og begge hadde begått grovere overgrep enn Karl Bernhard. Bødkeren var dømt for flere voldtekter, voldtektsforsøk og til sist et drap begått under en voldtekt.³⁵ For dette ble han dømt til straffarbeid på livstid. Tømte var i likhet med Karl Bernhard dømt for usedlighet mot barn, men det siste overgrepet han begikk endte med drap.³⁶ Tømte ble idømt straffarbeid på livstid og senere overført til Kriminalasylet.³⁷

Og her er det en forskjell: hverken Ludvig eller Karl Bernhard hadde livstidsdom. Forklaringen på de få farlighetserklæringene ligger trolig her; en livstidsdom var tilstrekkelig til å holde Bødkeren og Tømte internert på ubestemt tid, også i Kriminalasylet. Farlighetserklæringene kan tolkes som en slags reserveordning som kunne benyttes dersom lovverket

35. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.01, Pasientjournaler 1895–1902, lp.nr. 13.

36. Eivind Myhre, «De er jo også mennesker». Farlighet, avhumanisering og mannlige sinnssyke seksualforbrytere 1895–1940, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1/2016. DOI: 10.18261/issn.1504-291X-2016-01-02

37. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.01, Pasientjournaler 1895–1902, lp.nr. 28.

for øvrig ikke var tilstrekkelig til å tilfredsstillere kravene til samfunnsvern. Med opprettelsen av Kriminalasylet fikk ordningen en «institusjonell infrastruktur».³⁸ Debatten om farlige sinnssyke fortsatte likevel inn i 1900-tallet, hvilket tyder på at problemene med de farlige sinnssyke ikke ble tilfredsstillende løst gjennom muligheten som lå i den rettspsykiatriske adgangen til å farlighetserklære. Heller ikke den nye straffeloven av 1902, med bestemmelser om sikring og forvaring, var en fullverdig løsning. Det var ordninger som rettet seg mot fengsel og anstalter og ikke asyl.

PERIODE 2: 1908–1923

Den kongelige resolusjonen av 17. november 1908 medførte en ny administrativ adgang til å farlighetserklære sinnssyke.³⁹ Mens rettspsykiatriske erklæringer måtte begjæres av påtalemakten, kunne nå politiet selv begjære en erklæring om farlighet og benytte sakkyndige i sitt distrikt. Dette var juridisk sett mindre kronglete og ressursmessig langt mindre krevende. Fra resolusjonen ble vedtatt i 1908 og frem til Reitgjerdet åpnet i 1923, ble imidlertid bare seks pasienter innlagt med en slik administrativt begjært farlighetserklæring. Med unntak av én var alle disse registrert med sedelighetsforbrytelser. I de første tiårene av 1900-tallet ble moral i større grad et rettslig og politisk anliggende enn tidligere.⁴⁰ At overgrep mot kvinner og barn fikk særlig oppmerksomhet i denne perioden, var trolig mye takket være aktører i for eksempel kvinnebevegelsen.⁴¹ Også riksadvokaten Bernhard Getz mente at sedelighetsforbrytere «maa siges at være i den Grad truende for Samfundets Fred og Ro, at man bør befri sig for dem».⁴²

38. Skålevåg 2016: 107.

39. Dahl og Thomassen 2015: 176.

40. Erling Sandmo, *De fordømtes rettigheter*, kap. 6 i *Siste ord: Høyesterett i norsk historie*, Oslo 2005.

41. Maria Sæther, «Kastrer dem, sperr dem inde!» – en studie av kvinnebevegelsens tilnærming til seksualforbrytere 1895–1934. Masteroppgave, NTNU, Trondheim 2014.

42. DNKF 1894: 49.

HÅKON GRIEG

Ifølge journalene var en av de farlighetserklærte i denne perioden en ung mann ved navn Håkon. Han kom til Kriminalasylet første gang i 1916, men ble farlighetserklært først etter en utskrivelse derfra i 1918. Under et opphold på Neevengården i Bergen var det direktør Harald Arnesen som farlighetserklærte Håkon og sendte ham tilbake til Kriminalasylet.⁴⁵ Håkon var sønn av en konsul, og var på den måten ulik de fleste andre farlighetserklærte ved å komme fra såkalt «gode kår». Han var fra før diagnostisert som «imbesil» og «insania degenerativa» og hadde trolig det vi i dag ville kalt en mildere form for psykisk utviklingshemming og utilregnelighet i rettslig forstand. Dette kan være grunnen til at Håkon aldri ble stilt for retten, på tross av at han begikk flere kriminelle handlinger. Som ung gikk han på Lindern åndssvakeskole, men ble utvist fordi han truet med å sette fyr på skolen. Journalen forteller at han av familien ble sendt til sjøs, kanskje i håp om at hardt arbeid og streng disiplin skulle få skikk på gutten. Håkon satte fyr på skipet han jobbet på, og etter dette fulgte flere opphold på ulike asyl og anstalter både i Norge og i Tyskland, uten at han viste tegn til forbedring. Ifølge journalen var han voldelig, truende og ufin mot familie, medpasienter og pleiere. I tillegg står det at han sjenerte omgivelsene med stadig mer utagerende «homoseksuell adferd». At Kriminalasylet til slutt ble vurdert som det beste alternativet, handlet om at han fungerte dårlig andre steder, og farlighetserklæringen fra Neevengården var mye mulig gitt av pragmatiske grunner. Stadige rømninger og oppførselen overfor pasienter og pleiere gjorde ham «uegnet for behandling i de almindelige asyler». Den ressurssterke familien var ingen garanti mot rettssystemet i så måte. Håkon var pasient ved Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl i til sammen 33 år, helt frem til sin død.

JOHAN OLAF, PEDER JOHAN, INGVALD MARTIN OG ARTHUR

Håkon var på tross av sin bedrestilte familiebakgrunn typisk for de farlighetserklærte ved å være vurdert som «usedelig». For det meste handlet dette om utuktig omgang med barn, grove voldtekter eller generelt usedelig adferd. Selv om flere av de farlighetserklærte i perioden 1895–1940 hadde mindre straffer for tyveri, betleri eller løsgjengeri, var det oftest sedelighetsforbrytere som ble farlighetserklærte.

45. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 90.

Arthur ble ifølge pasientjournalen farlighetserklært i 1919, siktet etter §§ 195 og 155.⁴⁴ Sistnevnte paragraf omhandlet smittefare og var avgjørende for at Arthur ble erklært farlig. I pasientjournalen ble det notert at han som barn var «flink og snil, med gode evner» og at han senere aldri viste noen «hang til sterk drik», men 34 år gammel ble han arrestert for en særlig grov voldtekt av to tretten år gamle piker. De rettsoppnevnte sakkyndige, psykiaterne Gabriel Langfeldt og H. Jahre, beskrev Arthur som en «seksuelt anlagt pykniker med vrangforestillinger». Han innlegges i Kriminalasylet med diagnosen paranoia. Fordi Arthur hadde syfilis, ble han også siktet etter smittefareparagrafen. En annen pasient, Ingvald Martin, hadde begått mange lovbrudd før han i 1912 ble farlighetserklært og innlagt i Kriminalasylet – voldtektsforsøk var bare ett av disse.⁴⁵ I tillegg var han dømt for flere tyverier, hærverk, trusler og legemsfornærmelse. Peder Johan var en av få pasienter som hadde vært gift før han ble innlagt.⁴⁶ Han hadde to barn fra dette ekteskapet, og det var overgrep mot datteren som gjorde at han ble farlighetserklært i 1921. Barna ble tatt ut av hjemmet, og fylkeslege Edvard F. Irgens sto for erklæringen og overføringen til Kriminalasylet. Da hadde Peder Johan flere ganger vært innlagt på Dikemark og Ullevål i årene forut. Johan Olaf ble i 1922 arrestert for voldtektsforsøk mot et lite barn i et lite fiskevær nordpå.⁴⁷ Han hadde tidligere vært innlagt ved Rønvik asyl i to perioder og ble der en stund etter farlighetserklæringen, men som farlighetserklært måtte han til et asyl med bedre sikkerhetsforanstaltninger. Han ble overført til Reitgjerdet i 1924 og var der frem til 1937, da han ble utskrevet som fortsatt sinnssyk og overført tilbake til Rønvik asyl. Både Peder Johan, Ingvald Martin og Johan Olaf var diagnostisert med «idiotia»; trolig var de dermed sterkt psykisk utviklingshemmet. Denne diagnosen hadde mange av de farlighetserklærte, og kan ha vært medvirkende til at de ble vurdert som «uforbederlige» og dermed også farlige.

44. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 98.

45. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 93.

46. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 99.

47. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 101

PEDER «SPRINGER» PEDERSEN

En farlighetserklært pasient i denne perioden som ikke var sedelighetsforbryter, het Peder.⁴⁸ Han kom første gang til Kriminalasylet i februar 1900. Allerede i oktober samme år ble han utskrevet som «helbredet», ifølge journalen. På samme måte som Ludvig hadde han i mange år drevet med tyverier, innbrudd og betleri (tiggning). Så notorisk var han, og så flink til å unnsnippe, at han fikk tilnavnet «Springer» og ble av pressen kalt en mestertyv.⁴⁹ Hans berømthet førte til og med til at Alf Prøysen skrev en skillingsvisе om ham.⁵⁰ Vold eller drap er ikke registrert på Peder, men alle tyveriene, hans stadige rømninger fra straffeanstaltene og et «meget heftig temperament» gjorde at han i 1920 ble erklært som «farlig for den offentlige sikkerhet» av psykiateren Ragnar Vogt. I erklæringen ble han beskrevet som «en vild fugl med et utemmet, vaklende gemyt», og Vogt oppfattet ham som «en psykopatisk, moralsk imbecil person med manglende social tilpasningsevne og et helt ukontrollert stemningsliv». ⁵¹ Erklæringen ble avsluttet med en anbefaling om innleggelse ved Kriminalasylet. I alt var Peder innlagt i 18 år, de siste tre årene ved Reitgjerdet asyl hvor han døde 79 år gammel.

I perioden etter at den kongelige resolusjonen ble vedtatt i 1908, var det ikke bare flere som ble farlighetserklærte, men også flere leger som utførte farlighetserklæringene. Dette tyder på at den administrative ordningen gjorde det lettere å håndtere farlige sinnssyke, slik formålet nettopp var, ved at påtalemyndigheten og domstolene kunne holdes utenfor. Pasientene hadde flere likheter, men hadde begått ulike kriminelle handlinger. Pasientenes bakgrunn var ikke i seg selv utslagsgivende for en sinnssykeattest eller farlighetserklæring, men legene så gjerne på både livsløp og tilstand når de skulle vurdere sinnssykdom og farlighet. De fleste farlighetserklærte var av små kår, noe som er gjenkjennelig fra tidligere tiders avvikergrupper.⁵² Antagelig senket dette terskelen for å utstede slike erklæringer, ettersom alternativene var få eller utprøvd.

48. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 104.

49. Aftenposten, nr.508, Paa jagt efter mestertyven, 06.10.1912: 3.

50. https://no.wikipedia.org/wiki/Mestertyven_Peder_Springer

51. Statsarkivet i Trondheim, Kriminalasylet, boks 5.01.03, Pasientjournaler 1915–1925, lp.nr. 104.

52. Wenche Blomberg, Om alkens unyttige folk, kap. 2 i *Galskapens hus. Internering og utskilling i Norge 1550–1850*, Oslo 2002.

PERIODE 3: 1923–1940

Fra Kriminalasylet åpnet i 1895 til Reitgjerdet asyl åpnet i 1923 ble åtte pasienter farlighetserklært, enten judisielt eller administrativt. Til sammenligning ble hele 19 pasienter innlagt med farlighetserklæringer det året Reitgjerdet asyl åpnet.⁵³ Å forklare det høye antallet med at svært mange sinnssyke viste seg som farlige akkurat i 1923 er lite plausibelt. Det høye antallet tyder heller på at noe av utfordringen frem til da hadde handlet om plass. Reitgjerdet, med 135 autoriserte plasser for «særlig vanskelige og farlige sinnssyke, som ikke anses egnet til behandling i alminnelige sinnssykeasyler», var stort nok til at det ble hensiktsmessig å utstede slike erklæringer. Det var ikke bare i det første året at det kom flere pasienter med farlighetserklæringer enn tidligere. I den tredje perioden, fra 1923 til 1930 ble 45 pasienter med farlighetserklæringer innlagt. De er så mange i tallet at de eksemplifiseres gjennom et mindre utvalg.

DE PLAGSOMME

Det relativt store antallet pasienter innlagt med farlighetserklæringer i 1923 representerer ikke bare en kvantitativ økning, men også en kvalitativ endring, for av de 19 farlighetserklærte pasientene dette året var de fleste notert med lovbrudd som tyveri, betleri, drikk og løsgjengeri. Det kan dermed se ut som at åpningen av Reitgjerdet var en anledning til å «bli kvitt» noen svært plagsomme individer. Omtalt som «recidivister» viste Bernhard Getz i 1894 til at Frankrike praktiserte deportasjon på livstid for denne gruppen lovovertredere, og at også Norge behøvde løsnings som gav «nogenlunde Garanti».⁵⁴

Konrad var den første pasienten som kan plasseres i denne kategorien. I pasientjournalen står det om Konrad at han hadde «daarlig opdragelse» og at han gjorde et svært dårlig inntrykk på skolen, og at han tidlig i tenårene ble satt i forpleining hos en bonde. Deretter tilbrakte Konrad to år på Falstad skolehjem, men ble senere arrestert flere ganger for drukkenenskap og sendt til Opstad.⁵⁵ Opstad tvangsarbeidshus har blitt beskrevet

53. Samtlige farlighetserklæringer dette året var hjemlet i den kongelige resolusjonen av 1908.

54. DNKF 1894: 49.

55. Pasientjournal, Reitgjerdet, lp.nr. 29.

som «selve materialiseringen av Lov om løsgjengeri, betleri og drukken-skap av 31.mai 1900», og var eneste anstalt av dette slaget i Norge, selv om planen var å bygge fire tilsvarende tvangsarbeidshus.⁵⁶ På Opstad hadde Konrad oppført seg merkelig, og distriktslege Ebell ble tilkalt for å gjøre en vurdering av Konrad. Dette resulterte i en sinnssykeerklæring og en farlighetserklæring datert 30.januar 1923. Hva dr. Ebell baserte farlighetserklæringen på, forteller journalen ingenting om.

En annen «plagsom pasient» het Hjalmar Peder, og er i pasientjournalen beskrevet som «frisk som barn, almindelige evner, snild i hjemmet», men han «har drukket betydelig i ungdommen og de første aar av sit egteskab».⁵⁷ Det er drukkenskapen som etter hvert fører til problemer for Hjalmar Peder, som etter hvert fikk «betydelige bevisstvedtak og uro stigende til raseri» når han var beruset. Han forble likevel gift i mange år og fikk til sammen ni barn med sin kone, selv om han i perioder var innlagt på Rønvik asyl. I 1921 ble Hjalmar Peder på nytt innlagt i Rønvik asyl, hvor han beskrives som «vanskelig». Her ble han først erklært sinnssyk i 1921, og senere farlighetserklært av fylkeslege Grimsgaard i mai 1923. En farlighetserklæring kan i dette tilfellet ha vært nødvendig for å få til en overføring til det nylig åpnete Reitgjerdet asyl.

Konrad og Hjalmar Peder var typiske for de farlighetserklærte som kan kategoriseres som «plagsomme». De «plagsomme» hadde gjerne flere erfaringer med hjelpeapparatet og var gjengangere i rettssystemet, da med gjentatte ordensbrudd eller mindre lovbrudd, og en problematisk adferd generelt sett. Uansett hvilke ordninger samfunnet tydde til, falt disse gjerne tilbake til samme problematiske oppførsel og livsførsel. Samtidens spørsmål var med anstaltsforstander Arne Omsteds ord: «Hvor mange Ganges Tilbakefald er nok, for at vi skal have Lov at sige til Vedkommende: Lad alt Håb fare, du er uforbederlig?».⁵⁸ Å internere de «plagsomme» i asyl var i tråd med 1908-resolusjonens beskrivelse av sinnssyke som har: «vist en adfærd der gir grund til at frygte for en saadan optræden».⁵⁹ Å internere slike uforbederlige «plagsomme», hvis adferd gav grunn til å tro at de kunne gjøre noe farlig mot seg eller andre, var

56. Ståle Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke. Historien om Opstad tvangsarbeidshus*, Oslo 2010.

57. Pasientjournal, Reitgjerdet, lp.nr. 59.

58. DNKF 1900: 63.

59. Kongelig resolusjon av 17. november 1908. I *Almindelig Norsk Lovsamling 1908–1911*.

også i tråd med formålet om at slike reaksjoner skulle være en «preventiv forholdsregel». At dette ikke var mulig tidligere hadde handlet om det Skålevåg har kalt en «institusjonell infrastruktur», å ha tilstrekkelig plass å internere dem i, noe Reitgjerdet endelig sørget for.

DE VOLDELIGE OG TRUENDE

Den kongelige resolusjonen av 1908 beskriver i § 1 at: «Har en sinnsyk forøvet drap eller ildspåsettelse eller dermed i straffeloven likestillet almenfarlig handling eller voldshandling av alvorlig natur rettet mot noens person (...)» eller «forsøkt eller truet med å foreta de overnevnte handlinger.»⁶⁰ Beskrivelsen oppsummerer det som må kunne kalles resolusjonens målgruppe. Det er derfor overraskende at bare et fåtall av pasientene som hadde begått drap eller ildspåsettelse, ble farlighetserklært eller sikringsdømt. Et mindretall ble imidlertid erklært som farlige på grunn av svært voldelig, eller svært truende adferd. Dette var i tråd med resolusjonens beskrivelse og formålet om å være en «preventiv forholdsregel».

En av de voldelige og truende pasientene med farlighetserklæring var Jens Marius. Ifølge journalen var Jens Marius arrestert flere ganger for drapsforsøk på ulike piker.⁶¹ Det er verdt å merke seg at dette var forsøk på og ikke faktiske drap. Farlighetserklæringen fikk dermed den profylaktiske funksjonen den var ment å ha; Jens Marius skulle først og fremst forhindres fra å lykkes i sine forsøk, ikke straffes for det han hadde gjort. Foreldrene er i journalen beskrevet som «drikfeldige», og Jens Marius ble gitt diagnosen «dementia» ved innkomsten på Reitgjerdet. Demens tilstanden kombinert med vrangforestillinger ble oppført som forklaringen på alle drapsforsøkene og grunnen til at han ble erklært farlig. I 1930 døde Jens Marius på Reitgjerdet, ifølge dødsattesten av «infarctus cordis recens», bare 32 år gammel.

Jens Marius var på en måte typisk for den gruppen som ble innlagt for trusler og vold. Truslene var gjerne rettet mot flere, enten familie eller fremmede. Volden ble også utøvd mot flere, og var ikke engangshendelser. De voldelige og truende lignet mye på de farlighetserklærte pasientene i periodene 1895–1908 og 1908–1923, men også vold som ikke førte til død eller skader nå ble vurdert som farlig.

60. Anderssen 1915: 50.

61. Pasientjournaler, Reitgjerdet, lp.nr. 216.

DE USEDELIGE

I tillegg til «de plagsomme» og «de voldelige» var det fremdeles et høyt antall farlighetserklærte pasienter som i journalene er beskrevet med sedelighetslovbrudd. Denne gruppen er slik sett den gruppen som dominerer kategorien «farlige sinnssyke» gjennom alle tre periodene. Å farlighetserklære eller sikre sedelighetsforbrytere var det ytterste virkemiddel i en lang rekke bestemmelser som alle var «led i de Bestræbelser for at beskytte den socialt svagere, som er et karakteristisk Træk i Nutidens Socialpolitik, og som ogsaa Straffelovsudkastet paa forskjellige Maade har ydet sin Understøttelse».⁶² De «socialt svagere» var først og fremst kvinner og barn, en gruppe datidens «socialpolitik» var sterkt preget av, og sedelighetsdebatten blomstret langt inn på 1900-tallet.⁶³

Georg Sigurd er en av de som kan karakteriseres som usedelig i denne perioden.⁶⁴ Han var tidligere arrestert for både voldtekt og tyveri, var løsarbeider og omstreifer. Ifølge journalen var hans far alkoholisert og sinnssyk, og det samme var besteforeldrene. Det interessante er at Georg Sigurd ikke bare legges inn i Reitgjerdet asyl og blir der lenge, men utskrives og innlegges flere ganger. Dette var en ny praksis. Farlighetserklæringen ble imidlertid opprettholdt gjennom alle årene, noe som gjorde politiet til verge og ansvarlig for Georg, til fordel for samfunnsvernet. Dette gjorde også at veien tilbake til Reitgjerdet ble kort hver gang Georg Sigurd begikk nye lovbrudd. Han ble siste gang innlagt i 1954, som ble det sjette oppholdet hans ved Reitgjerdet, og han døde der åtte år senere i en alder av 70 år.

PERIODE 4: 1930–1940: DE SIKRINGSDOMTE

Sikringsordningen fikk mye heder og ros selv om den var kontroversiell da den ble innført med den nye straffeloven i 1902, men den viste seg snart å være vanskelig å bruke i praksis.⁶⁵ Hele ordningen med sikring og forvaring ble derfor revidert i 1929, med et mål om å styrke samfunnsvernet ytterligere.⁶⁶ I sammenheng med den nye lovformuleringen ble

62. DNKF 1900: 9.

63. Sandmo 2005: 192.

64. Pasientjournaler, Reitgjerdet, lp.nr. 114.

65. Aslak Syse, Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer, *Tidsskrift for strafferett* 3/2006. DOI: 10.18261/issn.0809-9537

66. Sverre Flaatten, Etterkrigstidens syn på forholdet mellom strafferett og kriminologi, *Tidsskrift for strafferett* 2/2015: 205. DOI: 10.18261/issn.0809-9537

dessuten et forskrift vedtatt den 30. januar 1930, som åpnet for å innlegge sinnssyke sikringsdømte i asyl.⁶⁷ Det var derfor ingen sikringsdømte pasienter i asylene før etter 1930. I årene 1930 til 1940 ble det innlagt 46 pasienter med sikringsdom i Reitgjerdet asyl, men ingen i Kriminalasylet. De sikringsdømte er etter beskrivelsene å bedømme de samme som tidligere ville blitt farlighetserklærte, noe som understøttes av at antallet farlighetserklærte i materialet synker raskt etter 1930.⁶⁸ Majoriteten av de sikringsdømte var sedelighetsforbrytere, noen hadde begått drap eller grov vold, to var ildspåsettere og en mindre gruppe hadde begått tyverier og innbrudd. Det kan derfor se ut som at sikringsordningen overtok som den foretrukne løsningen for «farlige sinnssyke» etter 1930.⁶⁹

ENGANG FARLIG – ALLTID FARLIG?

Det kan stilles spørsmål om hvorvidt farlighetserklæringer og sikringsdommer var irreversible prosesser. Var det en vei ut av en farlighetserklæring? Var det mulig å overprøve erklæringene? Var de et middel til maktmisbruk? Paul Winge oppfordret til minimal bruk av tidsubestemt innesperring, og det lave antallet pasienter gir ikke grunn til å hevde at ordningene ble brukt ukritisk. En pasients historie kan illustrere dette.

I november 1923 ble Ole innlagt i Reitgjerdet, og beskrives i journalen som «kraftig bygget, middels høi, i godt hold, frisk ansigtsfarve, sterke tender, et aapent freidig uttrykk».⁷⁰ Han hadde blitt farlighetserklært i etterkant av et konfliktfylt arveoppgjør av distriktslege Fr. Mørch og statsfysikus Jacobsen i oktober 1923 fordi Ole angivelig hadde

en sinnssykdom (Querulant paranoia) hvis viktigste symptom er et system av vrangforestillinger omkring ideen av en rettskrenkelse. (...) Vi anser Ole H. for sinnssyk [og farlig for den offentlige sikkerhet].⁷¹

Asyldirektøren ved Reitgjerdet, Karl Andresen, skriver den 7. desember til sorenskriveren i Rakkestad et svar på en begjæring om umyndiggjørelse av Ole H. at han «finner det ønskelig, at denne foreløpig utsettes»,

67. Frem til dette forskriftet ble vedtatt var det bare mulig å sette sikringsdømte i *anstalt*, ikke i *asyl*.

68. De farlighetserklærte blir gradvis færre i årene 1930–1940, for hele tiåret utgjør de 15 pasienter.

69. Dahl og Thomassen 2015: 194.

70. Pasientjournaler, Reitgjerdet, lp.nr. 223.

71. Samme sted: Utdrag fra den rettspsykiatriske erklæringen avgitt 17. oktober 1924.

og legger til at han av flere grunner ønsker å bruke noe mer tid før han uttaler seg om Oles psykiske tilstand. Gjennom dette skrivet uttrykker Andresen en offentlig tvil om hvorvidt Ole H. egentlig er sinnssyk. I journalen skriver han at Ole i samtaler fremstår hverken som kverulant eller paranoid.

Etter en fire måneder lang korrespondanse mellom direktør Karl Andresen, Ole sin sakfører, lensmann i Oles hjemkommune og soren-skriveren, blir Ole besluttet utskrevet fra Reitgjerdet. Historien om Ole viser at det ble utøvd faglig kontroll i asylet. Dessuten viser det et etisk dilemma psykiaterne må ha følt på; var de en representant for rettssystemet eller en forkjemper for pasientenes helse? Eksempelet viser at direktør Andresen satte pasienten i første rekke, ved at han våget å trekke de andre sakkyndiges konklusjon i tvil.

OPPSUMMERING

Den svært så humane bestemmelsen om straffrihet for utilregnelige ble et problem fordi den ikke var utformet med tanke på «farlige» kriminelle sinnssyke. Det lå imidlertid humanistiske begrunnelser bak særreaksjonene og særasylene også. Selv om innesperring i og for seg ikke var human, var det lite human å ikke forsøke behandling eller gi omsorg. Schaanning hevder *det nye* mot slutten av 1800-tallet var at samfunnet på en «systematisk måte ville benytte forvaring» i bekjempelsen av lovbrudd.⁷² Dette var imidlertid en konsekvens av at jussen et århundre tidligere systematiserte tenkningen om retten, og da særlig strafferetten.⁷³ Særlig hadde juristen og opplysningstenkeren Beccaria (1738–1794) stor innvirkning på denne profesjonaliseringen av jussfaget. Særlig mot slutten av 1800-tallet ble store lovreformer gjennomført i Norge, og opplysningstidens humanistiske verdier var en tydelig påvirkning. Blomberg hevder at med humanismen ble «tanken om innholdet i institusjonene» endret i løpet av 1800-tallet.⁷⁴ Dette er med på å forklare det paradoksale ved at nettopp institusjoner ble valgt som løsning av reformistene, og for asylenes del var det medisinfaget som først og fremst redefinerte innholdet.⁷⁵ Skålevåg hevder imidlertid at det var kriminologiens inn-

72. Espen Schaanning, *Kampen om den forbryterske sjel*, Oslo 2002: 151.

73. Skålevåg 2016: 12.

74. Blomberg 2002: 206.

75. Norbert Finzsch og Robert Jütte (red.), *Institutions of Confinement*, London 1996.

tog som hadde størst innvirkning på institusjonspraksisen overfor farlige sinnssyke, og nevner Kriminalasylet som konkret eksempel.⁷⁶ Så hva kan vi lære av å studere de farligste pasientene i disse asylenes?

Fra 1895 og frem til okkupasjonen i 1940 ble farlige sinnssyke håndtert med ulike juridiske ordninger. I første periode var det juridisk mulig å farlighetserklære, men svært få ble omfattet av ordningen. I den andre perioden ble det mulig å administrativt farlighetserklære sinnssyke, og antallet farlighetserklærte økte noe. I den tredje perioden ble plasstilgangen utvidet da Reitgjerdet asyl åpnet, og antallet farlighetserklærte økte mye. I den siste perioden ble det juridiske handlingsrommet utvidet nok en gang da en endring av sikringsordningen trådte i kraft i 1930, og de sikringsdømte i asylenes ble raskt flere enn de med farlighetserklæring. På tross av økningen i pasienter som formelt ble vurdert som farlige, var majoriteten av pasienter i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl likevel ikke beskrevet som farlige.

Skålevåg hevder i sin avhandling fra 2002 at sinnssykdomsbegrepet var en nødvendig forutsetning for å kunne etablere en psykiatri, men at når asylenes, vitenskapen og rettspsykiatrien var etablert, var begrepet ikke lenger like nødvendig.⁷⁷ På samme måte kan det se ut som at farlighetsbegrepet var en nødvendig forutsetning for å legitimere etableringen av en sikkerhetspsykiatri, men når asylenes var etablert mistet begrepet noe av sin anvendelse og kraft, ettersom de farlige pasientene utgjorde et mindretall i flere tiår. Både Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl ble etablert som en krysning mellom fengsel og sykehus i spenningsfeltet mellom det justisfaglige og det helsefaglige og skulle fungere som behandlingsinstitusjoner med et forhøyet sikkerhetsnivå. For å begrunne en slik etablering var forestillingen om «farlighet» vesentlig, derfor fikk begge asylenes lovverk som presiserte målgruppen som «farlige sinnssyke». Det var gjennom de farlighetserklærte og sikringsdømte pasientene presentert i denne artikkelen at sikkerhetspsykiatrien fikk sin legitimitet.

76. Skålevåg 2016: 109.

77. Svein Atle Skålevåg, *Fra normalitetens historie – sinnssykdom 1870–1920*, UiB, Bergen 2002.